

ЕВАЛВАЦИЈА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Македонскиот јазик е кодифициран речиси седум децении. Тоа е една есен во човековиот век. На старословенски, со зборот *јазик* се означувало и *народ*. Овој јазик и овој народ пред и по кодификацијата, поминаа и поминуваат многу премрежја.

Одлика на секој кодифициран литературен јазик е неговата норма. Според социолингвистите од крајот на 20. век (в. Radovanović 1979), по нејзината кодификација, нормата на литературниот јазик ги минува, или треба да ги мине следниве фази: елаборација, акцептуација, имплементација, експанзија, култивација, евалвација и реконструкција. Токму во последниве две фази од животот на нормата на еден литературен јазик се гледа нејзината еластичност, поим кој го воведоа познатите и угледни претставници на Прашката лингвистичка школа од почетокот на 20 век, а кај нас теориски и практично го разработуваше Б. Корубин.

Ние постојано ја вреднуваме нормата на македонскиот литературен јазик, за тоа зборуваат и измените и дополненијата на Правописот на македонскиот литературен јазик. Дискутираме, особено на Научните собири што ги организира Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, за проблемите со кои таа се соочува.

Во овој труд ќе се задржиме на некои лексеми, чија појава во времето на кодификацијата на македонскиот литературен јазик била сосема разбирлива, но денес можеби веќе созреваа услови да ги „реконструираме“, да предложиме и да почнеме со употреба (во јавната комуникација и комуникацијата во медиумите) со лексеми што ќе бидат изворно македонски и посвежи.

Ќе почнеме со анализа на една лексема што конечно, по долги години мака да биде прифатена во секојдневната комуникација, почна да се употребува од оние за кои беше наменета. Тое е лексемата *кафуле*. Лексемата *кафуле* навлегла во нашиот јазик во време кога почнале да се отовораат места за собирање и дружење на младите од овој тип. Тоа е време на државата Југославија, во која како центар за култура и новини сепак беше Северот (од источна страна) на државата – Србија и Белград. На српски јазик, изразот за овој тип на локал е *кафић*. Деминутивниот суфикс *-ић* во српскиот јазик е многу популарен и продуктивен: *вртић*, *прстић*. Нашата лексема *кафуле*, веројатно по примерот на српската, исто така е деминутивно образување, но со еден суфикс кој се покажа дека е непродуктивен и карактеристичен за една одредена група говори, без оглед на тоа што влегуваат во основата на литературниот јазик. Ако ја анализираме лексемата *кафуле* и од социолошки аспект, ќе забележиме дека таа е поврзана со животот на младите луѓе, кои бараат ново, свежо и нелокално (во овој контекст: недијалектно). Значи, тие колку често и да го употребуваат, не можеа така лесно да го прифатат зборот со суфикс што звучи архаично и локално. Затоа, и по толку години кај нас сè уште се слуша српското *кафић*. Македонски еквиваленти, по продуктивност и популарност (во смисла на широка прифатеност), на српското деминутивно – *ић* се суфиксите – *це*, – *енце*, – *че*, – *ичка* (за женски род), меѓутоа поради хомонимната врска што би се создала со означувањето на напитокот од кафе, со овие суфикси не можела да се образува лексемата со која се означува местото во кое се пие кафето. Меѓутоа, не мора де се прави калка. Денеска, можеме да употребиме неколку други

зборови за да го означиме тоа место, на пр. *локал*, *кафе-бар* (кое можеби поради должината ќе се покаже неупотребливо), *кафетерија*. Лексемата *локал* веќе ја слушаме: *Во кои локали излегуваш?*, но ја слушаме со акцент на последниот слог, што повторно не е типично македонски. И тука можеме да го поставиме прашањето што е помалку грубо да навлезе во нашиот јазик (што е секако теориско прашање): дали збор со туѓа морфологија (деривациски суфикс), или збор со туѓ акцент. Според мене, ако зборот не го нарушува граматичкиот систем на јазикот во кој се прима, тој се прима полесно. Заемањето е природна работа во јазиците. Затоа и толку се вклопени лексемите: *решио*, *сако*, *биро*, *балкон*, што веќе не ги чувствуваме туѓи. Со различен акцент се и *литература*, *култура*. И, на крајот на просторот што во оваа прилика ќе ѝ го посветиме на оваа лексема, ќе напишеме една интересна појава. Веќе во медиумите, иако поретко во обичната комуникација меѓу младите, почнавме да ја слушаме лексемата *кафуле*. Ова сега може да биде знак на една друга социолингвистичка појава: да се покаже дека се зборува литературно, и можеби да се биде поразличен, поинтересен, посвеж од другите.

Сега, од животот на младите да се вратиме на посерозни нешта. На пример, на лексемата *стручњак*. Денеска, оваа лексема ја среќаваме со двојно акцентирање: *стру'чњак* и *стручњак*. И овој суфикс не е македонски, за што сведочи, ако не го знаеме српскиот јазик, и акцентот на последниот слог. И тој е примен во време кога се формирала нормата на македонскиот стандарден јазик, време со сите специфични потреби што таа норма требала да ги задоволи. Во српскиот јазик и овој суфикс е многу продуктивен: *чешњак*, *једњак*, *горштак*, *кутњак*, *земљак*, *имењак*. Се среќава и во одглаголски образувања: *поступак*. Изборот на тогашните јазични работници бил заемка (лексемата е засведочена во Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања и Речникот на македонски јазик од З. Мургоски), меѓутоа при изборот била пренебрегната силата на продуктивноста на овој суфикс, па заедно со лексемата *стручњак*, почнале да навлегуваат и други образувања за кои немало соодветни во македонскиот јазик (или и да ги имало, силата на инерција пред влијанието што во тоа време го имал српскиот јазик била поголема од напорот да се изнајдат и употребуваат македонски): *земљак*, *имењак*, па дури и *кутњак*. Првата лексема официјално беше помакедончена во форма *земјак*, за втората тешко дека ќе најдеме некој што ќе употреби *истоименик*, а третата, за среќа, денеска напивно е заменета со *катник* (само кај некои постари лица може да се чуе српското *кутњак*). Значи, проблемот морал да се реши системски, водејќи сметка за продуктивноста на овој суфикс во српскиот јазик, и напливот на зборови што може да навлезат со него. Едно од решенијата може да биде супстантивизација на придавката *стручен*. Супстантивизацијата на придавките е продуктивен зборообразувачки модел и во нашиот јазик: *минатото*, *иднината*, *старите*, *малдите*, *фиксен*, *мобилен*, *парно*. И да се вратиме на прашањето што го поставивме погоре: под кои услови е полесно и побезболно за системот на јазикот заемањето? Во случајот со лексемата *стручњак*, се нарушуваат и акцентот и морфолошкиот систем. Затоа, денес толку лесно се прима и навлегува една друга лексема, лексемата *експерт*. Ова е интернационализам кој одлично се вклопува во акцентскиот систем на нашиот јазик. Значи, проблемот си се реши сам, со времето. Ни останаа само нус-продуктите: *земјак* и *имењак*.

Следна лексема од овој слој на лексеми е лексемата *извештај*. Ја среќаваме и во Речникот на македонски јазик (Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања 1994) и во Толковниот речник на македонски јазик

(Толковен речник на македонскиот јазик 2005). Во РМЈ на српскохрватски е објаснета со *извештај* и *реферат*. На друга лексема не се упатува. Во ТРМЈ е објаснета како 1. Соопштение за некаков настан, ситуација, случување, за извршена работа и сл. (*извештаи од фронт, извештај за работа на директорот*); 2. званичен акт, спис, документ за нешто (*извештај на специјалист, извештај од обдукација*). И тука не се упатува на друга лексема. И во двата речника ја среќаваме и лексемата *известие*. Во РМЈ таа е објаснета со: 1. извешће, извештај; 2. обавештење, а во ТРМЈ е протолкувана како: 1. Известување, извештај (*известие од катастарот*); 2. Соопштение (*известие за состанок*).

Како што може да се види, нема некоја особена семантичка разлика во употребата на двете лексеми. Во Речникот на македонски јазик од Зозе Мургоски (Мургоски 2005), во првото значење на лексемата *извештај* е внесена компонентата „официјален“, која во ТРМЈ ја има во второто значење, но судејќи по примерите, тоа е всушност и дел од основното значење на оваа лексема. Суфиксот *-ај* во српскиот јазик е продуктивен: *нараштај, намештај, опроштај*. (Оттука кај нас долго време се употребуваше и лексемата *намештај*.) За македонскиот јазик овој суфикс е нетипичен. Тогаш што би можеле да предложиме како македонски еквивалент за *извештај*? Лексемата *известие* ја среќаваме во речниците што ги консултирааме, со значење исто или слично на *извештај*, но таа денес носи архаичен призив. Можеби требало да се инсистира на нејзина употреба многу поодамна. Денеска веројатно најбезболно решение би било *известување*. Оваа лексема е малку подолга, но долги се и *сертификат, свидетелство* и многу други лексеми. А втората, *намештај*, која иако нестандартно, беше многу раширена, денес е веќе успешно и среќно заменета со друга заемка – *мебел* (која не отстапува од нормата на македонскиот литературен јазик ниту акцентски, ниту морфолошки).

На крај од оваа серија лексеми, ќе се задржиме на лексемата што всушност беше повод за оваа статија – *послужавник*. При самото нејзино изговарање, се забележува акцент што силно отстапува од македонскиот акцентски систем. Сепак, лексемата ја има во РМЈ („таа и сл. за послужување, *poslužavnik*“). Ја има и во ТРМЈ („Метален или пластичен плиток сад, обично со тркалезна или четвртаста форма со кој се носи и се послужува јадење или пијалок.“) Но каква е состојбата во дијалектите? Без да правиме некое подетално и посериозно дијалектолошко истражување, се обидовме да дознаеме, преку лични контакти, со какви зборови се именува овој сад од домаќинството и угостителството. Дојдовме до следниве лексеми: Во Охрид, кај младите и кај постарата генерација Охриѓани, се употребува лексемата *табака*. Истата лексема ја среќаваме и во Дебар и во Тетово. Битолчани употребуваат *тафта* (оваа лексема ја среќаваме, како речничка статија и во Речникот на македонски јазик од Зозе Мургоски, со ознака *dial.*, а објаснета со „послужавник“). Во Берово се употребува *дискус*. Интересно е тоа што оваа лексема ја среќаваме и во еден североисточен говор, светиниколското село Малино. Штипјани, покрај *послужавник*, употребуваат и *тепциџак*. Еден од нашите испитаници ни спомена и лексема *послужувалник*, но подоцна, дали поради желбата да звучи политературно, се предомисли во корист на *послужавник*. Што можеме да заклучиме? Иако лексемата *послужавник* влезе во нормата на македонскиот литературен јазик, дијалектите не ја прифатија. Се одбраа лексеми турцизми (*табака, тепциџак, тафта* < *tursk. tahta* – даска, в. Beyrulla, Azizoğlu 1994), и грцизам (*дискус*), дури се направија обиди таа и да се помакедончи

(*послужувалник*). Значи, народот го направи она што требаше да го направи нормата. Навистина, оваа лексема (*послужавник*), со својот акцент и нетипичен суфикс (< срп. *послуживати*) многу отскокнува од македонскиот јазичен систем. Освен овие заемки, што друго имаме во нашиот јазик? Имаме една прекрасна лексема – *подавалник*, која ја среќаваме во ТРМЈ (и за жал неа ја објаснуваме со упатување на *послужавник*!). Оваа лексема, во Грчко – македонскиот речник (в. Грчки речник 2001) ја среќаваме како прва лексема со која се објаснува грчкото *δίσκος* / *дискос* (заедно со *диск*).

Сепак, имаме и примери што претставуваат одлични решенија за јазикот што пред повеќе од половина век ја формираше својата норма. Еден таков пример е лексемата *станица*, во контекстите *автобуска станица*, *железничка станица*. Дали ова е македонска лексема или е дојдена од српскиот јазик? Лексемата е словенска (според Р. Skok, 1973 лексемата *stan* е балтословенски, сесловенски и прасловенски овчарски термин, кој го има и во албански, грчки и „цинцарски“). Нејзината семантика е поврзана со престојувањето, местото за престојување и тоа привремено (за овчарите и за стадото): *бачило*, *стан*. Цела серија лексеми го имаат во основа ова значење на престојување (привремено или постојано): *стан*, *застане*, *стои*, *престојува*. Суфиксот *-ица* е типичен македонски (словенски суфикс) и оттука сосема оправдано и природно оваа лексема си го најде своето место во македонскиот лексички систем. Уште повеќе, со оглед на тоа што е (се)словенска, се обезбеди унифицирано именување на местата што беа наменети за поврзување во тогашната држава: железничка, автобуска станица. (Се појави и во уште една синтагма – полициска станица.) Но што се случува сега? Иако лексемата е словенска, некои ја поврзуваат со српскиот глагол *стати*, на кое адекватен му е нашиот глагол *стои*, па се појави и лексемата *постојка* (која некогаш се слуша и како *постројка*!). Оваа лексема, со ова значење ја има регистрирано и ТРМЈ: „патна станица“ - *Луѓето се симнаа на последната автобуска постојка*. Сепак, во однос на лексемата *станица*, *постојка* се употребува многу поретко.

Речникот на секој јазик се менува и се збогатува. На кој начин се остварува тоа? Со семантичка деривација, преосмислување, со морфолошки или граматички средства на сопствениот јазик (кога велиме граматички, тука мислиме на она што се нарекува синтаксичка конверзија или морфолошко-синтаксичка деривација), со позајмување од други јазици. Тоа се процеси карактеристични за повеќето јазици што се слични на нашиот. Стандардниот јазик може да се збогатува и со позајмување од дијалектите. Еден од принципите за збогатување на речникот на македонскиот литературен јазик, поставен уште од самите почетоци на неговото устројување беше: „Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки“ (Конески 1982: 56-57). Секако, требаше, и потребно е да се дефинира и односот кон лексиката од словенските јазици. За јазик што се формира како литературен, неопходно е да се изгради однос кон лексиката што е заедничка со другите сродни (генетски) јазици, особено ако се соседни. Како и колку да се разликува од нив? Секако, и тука важи препораката што ја даде Б. Корубин (Корубин 1980: 69) во однос на интернационализмите – треба да се најде мерата. Еве каков е ставот на проф. Б. Конески по ова прашање: „... она основно настроение при кое е оформен нашиот литературен јазик, а кое исклучуваше секако избегнување на одделни црти, ако тие инаку конструктивно влегуваат во литературниот јазик, само заради тоа што тие се

среќаваат и во најблиските литературни јазици“ (Конески 1982: 71). Ова е начин, како да се зачува и идентитетот на нашиот јазик како словенски. Во овој контекст, ќе приведеме некои лексеми што во нашиот јазик ги имаме како интернационализми, а би можеле да ги имаме како словенски лексеми: *фабрика*, *фактор*, *ефект*, *компонента*. Во хрватскиот јазик, за *фабрика* се среќава *творница*. Ние го имаме и глаголот *твори* (= *создава*) и суфиксот *-ица* (*-ница*). *Фактор* е *чинител*, а *ефект* – *учинок*. За *компонента*, проф. Конески во својата Граматика употребува *составка*.

Секако, овој список лексеми би можел и да се проширува. Со лексеми за реконструкција и со лексеми коишто треба да се предлагаат, на кои треба да се инсистира. Но како да се оствари оваа реконструкција на нормата? Дали е доволно да пишуваме трудови, да ги објавуваме и да дискутираме на Научни собири? Секако дека не е. Еден од начините најдовме кај З. Мургоски, во неговиот Речник на македонски јазик. Тој едноставно, како речничка статија го имаше испуштено *послужавник*, а го имаше воведено *тафта* (кое секако мораше да го објасни со лексемата што се употребува). Значи, можеме да започнеме со реконструкција при составувањето на речниците (кои секако имаат и нормативен белег, бидејќи тие се и модел за тоа што е современ македонски литературен јазик). Другата постапка е работата со лекторите, кои треба првин да ги обучиме дека јазикот е жива материја, дека неговата норма е еластично стабилна и дека нивната работа е да го негуваат македонскиот јазик, а не строго да санкционираат, отфрлаат и слично. Да го следат неговиот развој (да бдеат над него) и да го негуваат неговиот идентитет.

И за крај, што можеме да заклучиме? Имаме среќа што на примери се покажа дека чувар на јазикот е всушност народот што го зборува тој јазик. Она што грубо отскокнуваше од системот на тој јазик (и акцентски и морфолошки) едноставно народот не го прими. Ние, како јазични работници, треба да го слушаме тој народ.

Виолета Николовска

КРАТЕНКИ

PMJ – Речник на македонскиот јазик

TRMJ – Толковен речник на македонскиот јазик

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Мургоски, З. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“.
2. Конески, Б. 1982. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
3. Корубин, Б. 1980. *Јазикот наш денешен*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
4. Речник на македонскиот јазик I, II, III, Скопје: Детска радост, 1994.
5. Толковен речник на македонскиот јазик I, II, III, IV, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003, 2005, 2006, 2008.
6. Грчко-македонски речник, Скопје: Силсонс, 2001.
7. Radovanović, M. 1979. *Sociolingvistika*. Beograd: BIGZ.
8. Skok, P. 1971, 1972, 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I, II, III. Zagreb: JAZU.
9. Tahsin Beyrulla, I., Celil Azizoğlu, A. 1994. *Türkçe – bulgarca kılavuz sözlük '94*. Sofia.